

JOZEF LYSÝ

Politika medzi diskurzom a teóriou. Nedostatok racionality?

We do not know what our direction is. This is a common view on our contemporary local and global situation. Policies on the threshold of the third millenium still seem to be reluctant to decide between economic growth (growth of growth) and social distribution. As a result the questions related to public authorities crisis issues or to the demand of public authorities re-establishing (comeback) have appeared in the limelight of interest.

In our context a search for proportionation of the micro- and macro- worlds of politics cannot leave out such terms as for example progress. It is not simple to prove whether objective progress does or does not exist. Even in early times of modernity philosophers knew well that a rational argument cannot be applied because scientific progress reasoning as a rational argument is part of science method.

Social sciences deem it fruitful to search for fundamental contradictions when analyzing social reality. When studying capitalism we must consider its *raison d'être*, the never ending capital accumulation. It is not simple to answer to the question why the modernity ideologists were promising what could not be fulfilled, why people believed their promises and why they do not believe them today. Thus the problem of rationality today is influenced by this situation.

Key words: Enlightenment – Progress – Rationalism – Universalism – Social sciences and humanities

Nevieme, kam smerujeme, je rozšírený názor na našu dnešnú lokálnu a globálnu situáciu. Politika na prahu nového storočia akoby stále váhala medzi ekonomickým rastom (rastom rastu) alebo sociálnou distribúciou. V týchto súvislostiach sa znova do popredia dostali otázky, ktoré súvisia s problematikou krízy verejných autorít, alebo už priamo s požiadavkou opätovného nastolenia (návratu) verejných autorít. Tu existujú rozdielne pohľady Európanov a Američanov. Európania sa domnievajú, že zdrojom zvrchovanosti, napríklad, sú vyššie princípy spravodlivosti, ktoré stoja nad zákonmi a vôľou jednotlivých štátov. *F. Fukuyama* považuje európsky pohľad za abstraktne správny, ale prakticky za zlý. *Fukuyama* považuje aj ciele v sociálnej oblasti za nevyhnutiteľné aspirácie (6, 125). Kruh, ktorý sledujeme, je identifikovateľný s pomyselným začiatkom krízy verejných autorít (začiatkom sedemdesiatych rokov dvadsiateho storočia) a uzatvára ho terajší „návrat“ symbolického kapitálu, nie náhodou v tieni globalizácie. Pred dvadsiatimi rokmi sa diskutovalo o otázkach budúcnosti v pluralitnej spoločnosti teórií – ako postindustriálny kapitalizmus, nebyrokratický komunizmus, návrat fašizmu, nové formy paternalizmu, demokratický socializmus – to všetko sa zdalo možné. V súčasnosti ten istý autor, *V. Bělohradský*, reflektuje zjednocovanie Európy nielen ako hľadanie odpovede na otázku, či je to proces vynútený globalizáciou kapitalistickej ekonomiky, alebo je to pokus podriadiť globalizáciu politickej tradícii Európy, napríklad idei občianskych práv, ktorú Európa v konfrontácii s nadnárodnými korporáciami stráca? (http://www.multiweb.cz/hawkmoon/hore_z_hojnosti.htm)

Rozširuje sa však aj okruh odpovedí: nielen politickoekonomické rámce dvadsiateho storočia, ale sú to aj otázky kultúrnej jednoty Európy: antická filozofia, kresťanstvo, renesancia, osvietenstvo, britský konštitucionalizmus, Francúzska revolúcia, sovietska revolúcia, alebo predkresťanský Rím? Pomyselný katalóg neistôt ohľadom budúcnosti sa rozšíril do minulosti a pomáha ilustrovať uvedenú situáciu.

J. M. Keynes vo svojej *Obecné teorii zamestnanosti, úroku a peňaz* postrehol, že musíme mať na zreteli, že ani zo znalostí perspektívneho výnosu danej majetkovej hodnoty, ani zo znalostí jej medznej efektívnosti nebudeme môcť odvodiť úrokovú mieru alebo dnešnú hodnotu tohto majetku (9, 151). Dokonalé znalosti ohľadom aktív neexistujú. Odpoveď sa týka poznania budúcnosti. Ľudia však podľa J. M. Keynesa netrpezlivo očakávajú dôkladnejšiu analýzu. Sú ochotnejší ju prijať a zároveň si vyskúšať, či bude mať nádej na úspech. A keď si nebudeme všimáť rozpoloženie myšlienok v súčasnosti, sú idey ekonómov a politických filozofov, bez ohľadu na to, či sú správne, alebo nie, omnoho vplyvnejšie, ako sa všeobecne predpokladá. *V skutočnosti je svet takmer výlučne nimi ovládaný* (9, 355). Ľudia praxe, ktorí sa domnievajú, že sú zbavení intelektuálnych vplyvov, sú obyčajne stúpecami nejakého mŕtveho ekonomického mysliteľa. *Šialenci na vplyvnom mieste, a ak načúvajú hlasom na nebesiach, živia svoje bláznovstvo tým, čo napísal niekoľko rokov predtým nejaký akademický škrabák* (9, 355). Aj ekonómia musí vychádzať z premisy nedokonalých informácií, inak nepochopíme dnešnú situáciu. Ale aj keď pokusy vyrovnať sa s touto situáciou smerujú ku klasifikačným schémam asymetrického typu alebo nedokonalých informácií, takéto snahy iba zvyrazňujú potrebu poznania.

Medzi spoločenskými vedami je pravdepodobne najzaujímavejšia situácia v historiografii. Nepochybne to súvisí s neschopnosťou spoločenských vied vyrovnať sa s rokom 1989. Historiografia v súčasnosti „kolonizuje“ mimoriadne veľký a významný priestor od makrohistórie po mikrohistóriu. Objavila sa nedôvera k tzv. veľkým príbehom, sprevádzaná spochybňovaním poznania ohľadne histórie všeobecne. Všeobecnejšiu kritickú charakteristiku stavu historických vied podáva J. Křen v diele *Dvě století střední Evropy*. Makrohistória sa neskončila a rovnako nehrozí zánik tradičným historickým disciplinám, politickým, duchovným, diplomatickým či sociálnoekonomickým. Osud mikrohistórie bol a je ovplyvnený aj „postmoderným hnutím“, ktoré povrchné epigonstvo dovádza až k dezintegračným pohľadom, v ktorých sa z histórie stáva povrchná fikcia. Nie vždy sa k relativizmu pristupovalo tak tolerantne. To najdôležitejšie, ale čo z tohto prehľadu vyplýva, je Křenova obava z toho, že za touto skepsou sa objavujú pokusy, ktoré chcú nahradiť veľké koncepcie ešte väčšími (10, 49). Objavil sa pojem ako „civilizácia“. Vedecká revolúcia dvadsiateho storočia, ktorá vrcholila napríklad v štrukturalizme, začínala sa „teóriou miery“. Rezignovať na všeobecné generalizácie by bolo priveľkým rizikom.

Hľadaniu miery medzi makro- a mikrosvetom politiky sa nemôže v našom kontexte vyhnúť taký pojem, akým je napríklad pokrok. Či existuje objektívny pokrok, nedokazuje sa jednoducho. Filozofi už aj na počiatku modernity vedeli, že nie je možné použiť racionálny argument, aby sa zdôvodnil napríklad aj vedecký pokrok, pretože racionálny argument je súčasťou vedeckej metódy. Pravda, tento druh pochybovačnosti nikam nevedie. Rovnako môžeme pochybovať aj o tom, ako poznáme samých seba, pretože metóda vedy sa líši prakticky iba intenzitou od spôsobu, ktorým žijeme. V súčasnosti sa ukazuje, že máme všetky dôvody na to, aby sme sa vrátili k problému racionality. Neuspokojujú nás normatívne vymedzenia, a diskurzu o tejto téme je potrebné dať niečo, čo mu dáva zmysel: „šmrnc“.

Kam nás súčasná civilizácia dovedie, môžeme iba tušiť, píše historik D. Třeštík. Isté je iba to, že ide o komplexný zlom, dodáva. Nevieme zatiaľ dosť dobre, akú štruktúru či logiku má tento

prelom. Vnímate skôr obrysy, pociťujeme dôsledky a máme ambíciu tento proces postihnúť a opísať. Možno sa mu približuje pojem „reflexívnej modernity“ sociológa Ulricha Becka. Podľa jeho názoru dnešok disponuje takou ponukou rizík, s ktorými sa doterajšia spoločnosť prakticky nikdy nestretla. Naopak, stávame sa svedkami nástupu ďalšej „vlny“ modernity s nevyhnutným dosahom vedľajších dôsledkov na celú dnešnú spoločnosť. Reflex je však nezamýšľaný, nechcený a nepredvídaný. Nejde teda o „ďalší vývojový stupeň“ starej modernity, ako podľa D. Třeštíka tvrdia apologeti globalizácie. Je to metazmena. Podstatné veci sa však týkajú spomínanej koncovky: vedľajších dôsledkov modernity. Zrejme tam patrí aj nezamýšľaná globalizácia, ale aj zmena, ktorú registrujeme vo vzťahu k národnému štátu. Nejde iba o jeho vyvlastňovanie globalizáciou, ale aj o zneistenie, ktoré vyplýva zo straty kontroly národného štátu nad bezpečnosťou.

V každom prípade „revolúcia vedľajších dôsledkov“, ktorej sme svedkami, vracia do popredia pozornosti aj problematiku jej racionálnej reflexie. Tá je v súčasnosti v úzkej súvislosti s krízou verejných autorít, ktorej sa pokúšame čeliť. Snaha o „Nové organon“ nevedla k želaným výsledkom, i keď faktom je, že prekážku vytváral predovšetkým dobový mocensko-ideologický teror. Paradoxne pritom platí, že žiť sa nedá ani z čara významných osobností. Tieto procesy v minulosti ničili šance, ktoré sa objavovali. Taliansko a Francúzsko na prahu modernity ponúkli od inkvizície, masových vražd, dragonád, psychocíd a genocíd postačujúci výpočet nešťastí, ktoré spomalili vývoj európskej spoločnosti. Dnešok nie náhodou ponúka extrém nesmierne pokročilého technického myslenia a zaostalosti v oblasti hodnotového vedomia, na ktoré bezprostredne doplácajú spoločenské vedy. Táto nerovnováha ohrozuje kultúrne smerovanie dnešnej civilizácie.

Keď európska civilizácia naráža na ťažkosti, obyčajne si vypomáha návratom k renesančno-humanistickej tradícii. Práve jej dočasný rozklad vzkriesil k životu dva smery gnozeologických reflexií: „racionalizmus“ a „empirizmus“. Obidva prúdy majú svoje spoločenské pozadie, ktoré rámcovo vytvorili revolúcie 17. a 18. storočia. Kým racionalizmus obhajoval logické dedičstvo renesančného humanizmu, empirizmus sa zamerával na osobnosť, ktorá preferovala hodnoty materiálneho prospechu a príjemného pocitu života. Osvietenstvo vysoko vyzdvihlo rozum, i keď aj vtedy bol chápaný rôzne. Od jakobínskej Prozreteľnosti k návodu na rozumné každodenné konanie (5, 69). Aj Kantova rozumnosť je axiologicky zameraná na osobnosti uprednostňujúce osobný materiálny prospech a príjemný pocit života. J. Suk v *Dějínách českých zemí*, ktoré vydalo Karolinum v minulom roku, konštatuje, že jednou z hlavných príčin pádu komunizmu bola nedostupnosť tovarov dennej spotreby a nízka kvalita služieb. Dodáva, že cesta ku kapitalizmu začatá šokovou terapiou nevedla k úspechu a viera v „neviditeľnú ruku trhu“ mala svoje hranice.

E. Gellner si všimol pri charakteristike R. Descarta, že okrem rozšírených charakteristík (najväčší racionalista všetkých dôb) bol racionalistom, ktorý sa trápil (8, 7). Postreh potvrdzuje spomenutú súvislosť, i keď nemusíme podporiť jeho názor na racionalizmus ako na heroický a neúspešný pokus o vyviazanie sa z relativity kultúr. S čím sa však súhlasiť dá, je jeho pokus pochopiť sociálnu a kultúrnu mutáciu, ako to poznamenal v doslove ku Gellnerovej práci J. Musil. A čo je hľadám najdôležitejšie, dnes sa rozum musí vyrovnáť so zložitou a neovládateľnou spoločenských síl. To, čo D. Třeštík, odvolávajúc sa na U. Becka, charakterizoval ako revolúciu vedľajších dôsledkov, opisuje E. Gellner podobne. Prestávame rozumieť svetu jednoducho preto, lebo je príliš zložitý, týka sa moderných technológií, infraštruktúr, ekologických dôsledkov dnešnej ekonomiky. Recepty z minulosti už nepôsobia. Ak zoberieme do úvahy jeho najväčšiu

obavu, že racionalita je v dnešnom svete ohrozená, potom s dôsledkami (racionalita potrebuje rast, a teda spoločenský poriadok s kognitívnou stabilitou) sa zmieriť už nemusíme. Možno práve preto, že máme do činenia s historicky špecifickým rozumom. Ak je racionalita takto sociologicky „predimenzovaná“, závisí v princípe iba od rastu. Je zaujímavé, že v rovnakej logike uvažuje A. Negri, i keď hľadá opačné recepty. Potom by perspektíva nepohyblivej spoločnosti nehrozila? Orientácii a aj strate obavy z nedostatku racionality skôr napomôže „zhustený opis“ C. Geertza.

C. Geertz poznamenal, že vedecký pokrok spočíva často v postupnom komplikovaní toho, čo sa kedysi zdalo nádherné jednoduchým súborom myšlienok, ktorý sa však teraz zdá neznesiteľne zjednodušujúci (7, 45). Aj skúmanie vedeckého poznania tento postreh potvrdzuje. Napríklad, aj renesančné myslenie sa vyvíjalo vďaka zmene vedeckých výskumných metód. Preto sa obdobie rokov 1500 – 1700 označuje ako vedecká revolúcia. Nie náhodou sa za zrod modernej európskej mentality považuje práve spomínané obdobie vedeckej revolúcie. Vtedy sa bezprecedentne, dynamicky rozvíjali predovšetkým exaktné disciplíny. Vďaka nim došlo k intelektuálnemu pohybu, ktorý podstatne zmenil náhľad na *univerzum*, v porovnaní s ustáleným pohľadom minulosti, v ktorom mala centrálné postavenie Zem. Vyžadovalo si to zmenu dovtedajších teórií, hypotéz, hodnôt, ale aj škály významu javov. Vedecká revolúcia priniesla víťazstvo racionalizmu, sily, ktorá rozhodujúcim spôsobom zmenila európsku mentalitu.

Napokon rozvoj prírodných vied dosiahol hranicu, ktorá umožnila veľkú newtonovskú syntézu. Exaktné vedy sa stali hlavným zdrojom racionálneho myslenia Západu. I keď neexistuje jednoznačná závislosť exaktných vied od spoločenského prostredia, s istou mierou zjednodušenia možno konštatovať, že zvyčajne vychádzajú, alebo sa opierajú o široký faktický materiál, alebo pozorovanie. Rozšírenie výskumného materiálu potom následne viedlo k ďalšiemu rozvoju vedeckých disciplín. Zemepisné objavy na začiatku novoveku – dopĺňané astronomickými objavmi, navigačným umením a geografiou – ponúkli Európe množstvo nových faktov, ktoré ďalej podnecovali vedecké bádanie. Pre vytvorenie priaznivej atmosféry podstatnej pre kultivovanie a rozvoj exaktných vied bolo dôležité vyvolať záujem a chuť o trpezlivé zbieranie a skúmanie faktov, následne sa potom odvážiť odmietnuť stredoveké názory a authority. K tomu všetkému ešte osvojiť si zvyk neustáleho verifikovania najočividnejších a najzrejmějších javov v prírode.

Autorite exaktných vied vtedy prospelo, že sa mohla oprieť o jasnú filozofiu (*idea clara et distincta*) a upresniť metodologické princípy týchto disciplín. Zásluha patrí okrem R. Descarta aj Francisovi Baconovi (1561 – 1626). Najprv treba pripomenúť, že v spoločnosti, v ktorej každá nová myšlienka alebo úsilie o zmenu sú zakázané, nie je miesto pre vedecké skúmanie – pretože vedecké napredovanie závisí od tých, ktorí majú čo povedať. Vedci potrebujú slobodu pre svoj výskum, uvoľniť sa od bremena návykov a povahy autorít v odbore. Neprekvapuje, že keď vedec ohlasuje nový objav, naráža na odpor a musí bojovať o uznanie. Niekedy však odpor proti novej koncepcii, alebo jej cenzúra sú skôr na prospech veci ako na škodu. Dráma Galilea mu priniesla skôr slávu.

Podľa Maxa Webera to bol však práve Západ, ktorý zrodil rad špecialistov, organizovanú vedu a jej racionalitu (Zweckrationalität), ktorá sa zosobnila do štátnej byrokracie. Miroslav Petříček v doslove ku knihe Petra Burka *Společnost a vědění od Gutenberga k Diderotovi* poukazuje na podstatnú súvislosť medzi vedením a spoločnosťou s jej inštitúciami. Vzťah medzi mocou, poznáním a kultúrou je obsažnejší a štruktúrovanejší. Odkazuje na práce Michela Foucaulta, v ktorých rozhodujúcu úlohu zohráva sociálny kontext. Zdôrazníme Petříčkovu poznámku: poznanie je kultúrny jav, a preto je ho možné skúmať v historickej perspektíve (2, 241).

Pravda, pri pohľade na tento problém z dnešných hľadísk je potrebné vyvarovať sa jednostrannosti a určite aj stereotypov. W. Röd pripomína, že dejiny filozofie tu zaznamenávajú neostré prechody (18, 12). Zmena pohľadu má však zásadnejšie dôsledky, netýka sa iba klasifikačných prístupov. Spomínaný W. Röd poznamenáva, že tých filozofov, ktorých zvykneme označovať ako osvietenских, sa väčšinou obracali proti tradicionalizmu, fideizmu, despotizmu, poverám, svetonázorovej netolerancii a pod. Domnieva sa, že filozofické spory obdobia 17. a 18. storočia netreba systematizovať obvyklým spôsobom pod titulom „empirizmus“ a „racionalizmus“. Jednoznačné priradenie nejakého autora k jednému z uvedených smerov sa nedá urobiť čisto jednoznačne, takže *je dôležitejšie skúmať určité filozofické teórie z toho hľadiska, či dosiahli svoj imanentný cieľ a na základe akých predpokladov boli formulované*. V tejto súvislosti sa núkajú paralely so súčasnosťou, jednak čo do filozofických diskusií a jednak čo do vektorov pohybu spoločnosti.

V dnešnej sociologickej diskusii o druhej moderne sme svedkami vyhraňovania sa nového referenčného obrazu vedy. V prvej moderne s novým poňatím prírodných zákonov prišli Galileo, Descartes a Kepler. Bol to však Newtonov génus, ktorý sa pokúsil o vytvorenie finálnej teórie. Podarilo sa mu vysvetliť pestrú škálu dovtedy nevysvetliteľných javov. Ale až neskôr sa ukázalo, že i keď toto vysvetľovanie prinieslo mnoho poznatkov, celkovo tento postup predstavuje slepú uličku (25, 18). Ale ešte koncom 19. storočia prevládala veľká spokojnosť so stavom teórie prírodných vied. Steve Weinberg uvádza spomienku Millikana, ktorému koncom 19. storočia odporúčali, aby neštudoval taký zbytočný odbor, akým je fyzika, a radšej sa venoval perspektívnej sociológii a politológii. Uspokojenie 19. storočia bolo uspokojením úpadkových ambícií (26, 20). Hľadanie finálnej teórie nemusí byť iba snením a ani koncom vedy. Ide o hľadanie princípov, ktoré nemôžu byť odvodené z hlbších princípov, dodáva americký fyzik. To je asi fakt snenie. Newtonova mechanika bola univerzalitou, ktorá umožňovala predvídateľnosť. V *Dobrodružstve ideí* A. N. Whitehead vidí veci, ale už ako existenciu prvkov poriadku a chaosu, ktoré predpokladajú nevyhnutné spojenie. Chaos má s poriadkom spoločný charakteristický rys v tom, že obidva implikujú množstvo vzájomne spojených vecí (27, 224).

V politike hľadali racionálnosť intelektuáli a tento ich optimistický počín fascinoval spoločenské vedy, ktoré spätne ovplyvňovali politiku. Pre modernitu bola myšlienka lepšej spoločnosti akousi samozrejmosťou. Odpoveď na otázku, prečo nás racionalita dnes nenaplnia predchádzajúcim entuziazmom, nie je preto ľahká a jednoduchá. Problém je v tom, že intelektuáli premenili politiku na racionalitu a následne vniesli do spoločnosti optimizmus, ale nielen to, vyvolali ho aj u iných. Za tento úspech vďaka spoločenské vedy myšlienke univerzality.

Ako je všeobecne známe, spoločenské vedy považujú hľadanie základného protirečenia pri analýze sociálnej skutočnosti za plodný prístup. Pri skúmaní kapitalizmu musíme vziať do úvahy jeho *Raisom d'être*, nekonečnú akumuláciu kapitálu. Odpoveď na otázky prečo ideológia modernity sľubovali nespĺniteľné, prečo sa tomu verilo a prečo sa tomu dnes neverí nie je ľahká. Problém racionality je v súčasnosti preto ovplyvnený touto situáciou.

V spoločenských vedách podnetné myšlienky ponúka I. Wallerstein, žiak F. Braudela. Ukázalo sa, že nespokojnosť s newtonovskými predpokladmi v prírodných vedách bola dôležitá aj pre sociálne vedy. I. Wallerstein najprv poznamenal, že v modeli nomotetickej epistemológie po druhej svetovej vojne boli odhalené predpoklady zabudované v newtonovských pojmoch. Dôležitejšie je však to, že vývoj v prírodných vedách zdôraznil nelinearitu oproti linearite, komplexitu oproti jednoduchosti, nemožnosť odlúčiť od merania toho, kto meria, atď. Za najdôležitejšie považuje Wallerstein smerovanie času. Prírodné vedy sa začali približovať tomu, čím bolo opovrhované

ako „mäkkou“ sociálnou vedou, skôr ako tomu, čo bolo charakterizované ako „tvrdá“ sociálna veda (25, 69). Konflikt dvoch kultúr, ako je tento spor pomenovaný, prináša asi napokon semienko nádeje. Sprevádza ho však, a to je nádejné, nečakané zblíženie prírodných a spoločenských vied. V *Novej aliancii* Ilya Prigogine a Isabelle Stengersová opísali problém ako novú epistemologickú alianciu medzi človekom a prírodou. Aliancia potvrdí v celej šírke ich vzájomné vzťahy a potvrdí prírodu ako dobrodružstvo skúmania a hľadania, napriek všetkým ilúziám stabilnej identity a večnej pravdy, ktoré vzbudzuje (14, 250-251). Prigogine chce však dokázať ešte niečo omnoho dôležitejšie. Podľa jeho mienky prežívame obdobie novej vedeckej revolúcie, keď podstatnou premenou prechádza vedecký prístup. A práve toto pripomína vznik vedeckého prístupu v antickom Grécku, alebo jeho znovuzrodenie v dobe Galilea (15, 11). D. Třeštík s veľkým nadhľadom podotkol, že raz historik vedy nepochybne opíše úsilie spoločenských vied o sprírodovenie ako tragikomédiu, skôr ako niečo tragické než smiešne (23, 60-61). Dôležité je však hádam to, že prírodné vedy začali hľadať inšpiráciu v spoločenských vedách.

I. Wallerstein je známy svojou teóriou, podľa ktorej sme svedkami počiatku konca kapitalizmu, ktorý bude nahradený spravodlivejšou spoločenskou formáciou. Dejiny moderného sveta sa podľa jeho názoru opierajú o expanziu európskych štátov. Jeho vznik kladie do obdobia španielskej expanzie do Ameriky. Španielski konquistadori zničili politické ríše Inkov a Aztékov. Ich argumenty vychádzali z potreby brániť sa pred ich barbarstvom, z obrany nevinných ľudí a potreby šíriť hodnoty univerzalizmu. Všetky uvedené argumenty slúžili ako ospravedlnenie intervencií moderného sveta do oblastí považovaných za menej civilizované. Wallerstein si kladie banálnu otázku, kto má právo intervenovať? Intervencia sa odvolávala na prirodzené práva a kresťanstvo (XVI. storočie), civilizačnú misiu (XIX. storočie) a ľudské práva a demokraciu teraz.

V jeho poňatí európsky univerzalizmus vystupuje v troch podobách. Po prvé, v obrane ľudských práv a demokracie, po druhé, v obrane západnej civilizácie a jej hodnôt a napokon po tretie v predstavách, podľa ktorých neoliberalná ekonomika nemá rovnako ako trh alternatívu. Nedá sa nekonštatovať, že v žiadnom prípade nejde o nové idey, naopak, sme svedkami revitalizácie novovekých ideí paneurópskeho sveta, v ktorom ľudské práva sú nástrojom voľného trhu a obohacovania sa elit. Je otvorenou otázkou, či tento univerzalizmus môže byť globálny. Existuje názor, že tento systém zostane hierarchiou plnou nerovností a nespravodlivosťou, ktorý si robí nárok na presadzovanie univerzálnych hodnôt. V skutočnosti budú prevládať také patologické ideologémy ako rasizmus a sexizmus. J. Derrida napríklad ide ešte v tomto smere uvažovania ďalej a tvrdí, že sa neodohráva ani globalizácia. Rozdiely medzi ľudskými spoločenstvami, sociálne a ekonomické nerovnosti neboli zrejme v dejinách ľudstva väčšie a drobnejšie (spektakulárnejšie) ako v súčasnosti. Dnešná geopolitická situácia, ktorej paradoxy pociťujeme (imperializmus a pod.), vedie k tomu, že obyvateľstvo bolo zbavené prístupu k tomu, čo voláme demokracia (1, 132-133).

Podľa I. Wallersteina sa musíme rozhodnúť, zvoliť si jednu z dvoch možností: buď európsky univerzalizmus, alebo univerzálny univerzalizmus. Pod univerzálnym univerzalizmom rozumie americký sociológ skutočný univerzalizmus. Nevyhnutnou súčasťou tohto procesu je pochopiť genézu európskych univerzálnych hodnôt. Paradoxom tohto procesu je fakt, že sa neustále hovorí o ľudských právach, demokracii či nadradenosti západnej civilizácie s nevyhnutnou potrebou podriať sa „trhu“ a menej o kontexte, v danom prípade osvietenскеj idey pokroku (24, 11).

J. Habermas tvrdí, že bez *politického skrotenia nespútaného kapitalizmu sa ničivá stratifikácia svetového spoločenstva stane nezvládateľnou* (1, 50). Pre J. Habermasa je dôležité využiť vývoj rozumu, bez neho sa moderná spoločnosť nemôže rozvinúť. Dôraz je na správaní ľudí,

hoci možnosti ľudí sú „historické“. Boli to sedemdesiate roky dvadsiateho storočia, ktoré obrátili záujem Habermasa o skúmanie krízy neskorého kapitalizmu. Okolnosti ho presvedčili o tom, že cyklická kríza kapitalizmu sa presunula do oblasti politiky. Základné protirečenie kapitalizmu, medzi požiadavkami spoločenskej výroby a súkromným privlastňovaním zisku, sa nezmenilo. Fakt však je, že v jeho poňatí sa k slovu dostala zminimalizovaná verzia vedenia v dejinách. Potom nedôveruje možnosti spoločnosti vcelku organizovať samu seba. Spoločnosť sa môže seba-poznávať, ale nedokáže sa sebaurčovať. Rizikom je priveľa reflexie. Dá sa však tomuto vyhnúť? Další predstaviteľ frankfurtskej školy H. Marcuse verí rozumu i keď expanzia technologického determinizmu s jeho dôsledkami pre jednotlivca zdanlivo tomuto hľadisku protirečí. Nemožno obísť Foucaultovo predstavenie modernity s hlavným aktérom, humanitnými vedami, i keď im nedôveruje. Foucault považuje rozum za šíriteľa dominancie, kľúčový je sociálny dohľad. U Foucaulta rozum prestáva byť synonymom pokroku. Napriek tomu sa práve jemu podarilo ukázať, ako sa v moderne legitimizuje moc, zvlášť tá, ktorá obhajuje ústrednú Ideu či princíp. Sociálne vedomie sa podľa Foucaulta nezakladá bezprostredne na ekonomických alebo triednych vzťahoch, je formou moci, pôsobí na sociálne subjekty, vylučuje a konštruuje formy „vedenia“, ktoré ukazujú, čo sa môže hovoriť. Diskurz je predovšetkým praxou, čím sa líši od teórie. Jeho základnou vlastnosťou je to, že vylučuje, kontroluje „zriedením“. Napokon rozhoduje o tom, kto sa stane účastníkom diskurzu. Stratégiu postkoloniálneho diskurzu vyskúšal E. Said. Objavili sa postkoloniálni bádatelia o vede a technike. Hľadajú spojenie medzi kolonializmom vrátane neokolonializmu a pokrokom západnej vedy.

O tom, že prežívame veľkú premenu, hovorí už spomínaný historik D. Třeštík. Dodáva, že ide o hlbokú premenu, asi takú, aká sa dosiaľ nikdy neodohrala. Veda sa stáva inou a rovnako tak aj vzťahy medzi prírodnými a spoločenskými vedami. Ešte začiatkom deväťdesiatych rokov na Slovensku existoval ťah na scientizáciu spoločenských vied (napríklad v politológii). Treba iba dúfať, že na tejto periférii nezostaneme, pretože nádejný nástup záujmu o spoločenské vedy definitívne pochováme. Dokonca už aj v prírodných vedách zaznamenávame prejav záujmu o také impulzy zo spoločenských vied, akými sú neurčitost' či subjektivita. V dnešnej záplave úvah o civilizácii možno chýba aspekt, o ktorom hovorí A. N. Whitehead ako o dobrodružstve v univerze. Na tomto mieste by „zhustený popis“ spoločenským vedám na Slovensku prospel. Whiteheadova myšlienka, ktorá sa týka vyvrcholenia civilizácie, sa naplňuje kombináciou sna mladosti a plodov tragickosti. *Dobrodružstvo univerza začína snom a završuje sa tragickou krásou* (27, 288). Zrejme máme do činenia s myšlienkou o neúplnosti.

Podľa I. Wallersteina najnovší vývoj v prírodných vedách zdôrazňuje potrebu opisovať svet inak ako v klasickej vede. Je omnoho menej stabilný a omnoho zložitejší. Ireverzibilita už nie je chybným vedeckým zistením, alebo, ako zovšeobecnil Černík a Viceník, na úrovni inherentného zákona možno skĺbiť pojem zákona s ideou nezvratnosti, diania, tvorivosti a pravdepodobnosti, po čom dnes volajú prírodné a sociálno-humanitné vedy (16, 223). Skepsa voči racionalite východiskom nebude, *namíste je však skepsa voči istému historickému typu racionality* (4, 275).

Problémom sa stala politická korektnosť, forma autocenzúry „Politically correct“, ako uvádza J. Derrida, je dvojsečnou zbraňou, alebo pascou, i keď sa mýli v datovaní zrodu politickej korektnosti. Ak uniknete z jednej, dostanete sa do druhej. Ide zvyčajne o diskusie, ktoré prinášajú značné riziká. Derrida odporúča postupovať pomaly a opatrne, pretože ide o pseudoargumentácie. Objavila sa napríklad myšlienka „cenzúrovania“ všetkých textov západnej kultúry, ktoré obsahujú vraj „nekorektné“ pasáže proti minoritám. Derridovo varovanie je potvrdením skutočnosti, že zrejme skutočne existuje podstatná súvislosť medzi krízou verejných autorít a „political correctness“.

V Španielsku, aby sme nezostali iba pri krajinách V 4, sa socialistická vláda pokúša presadiť zákon o „historickej pamäti“. Začala sa pomníková vojna, snaha po šesťdesiatich rokoch vyhrať pomníkovými rošádami starú vojnu. Francúzi majú problém s alžírskou vojnou, Američania s vietnamskou. Je politicky nekorektné priznať dva milióny mŕtvych Vietnamcov, boj za demokraciu vo svete by sa asi oslabil. Podivuhodné poľské pokusy v súčasnosti vyrovnávať sa so svojou minulosťou akoby boli mixom, prostredníctvom ktorého sa dajú jednoducho vyriešiť minulé problémy.

Na existenciu protiprúdov v súčasnej spoločnosti upozorňujú autori Globálnych trendov 2025. (http://www.dni.gov/nic/NIC_2025_project.html). Svet roku 2025 bude turbulentný a bohatý na konflikty, triedne, medzietnické a medzináboženské. Internet a multimédiá vyvolávajú k životu archaické spoločenstvá. Týmto tlakom sa neubránia ani mestá atď. Americkí experti, ktorí túto správu napísali v roku 2008, hovoria o dôsledkoch ako o „globálnej kríze“. V dokumente sa upozorňuje na to, že dnešná „rozmanitosť“ politickokorektného Západu bude podrobená mnohým výzvam. Úplne prirodzene na tomto mieste preto vzniká otázka, prečo je politická korektnosť považovaná za akúsi konštantu. Nám, naopak, ostáva úloha racionálne odpovedať na skúšku, ktorej nás riziková spoločnosť podrobuje. Je to apel, ktorý nemožno vyriešiť bez kolektívneho intelektu ľudstva. Takto argumentuje vo svojej práci *Súčasný racionalizmus* akademik N. Mojsejev, svetoznámy autor simulačného modelu „jadrovej zimy“. V jeho modeli dosiahla „racionalita“ úroveň maximálnej efektivity, jadrové zbrane určené na usmrtenie miliónov ľudí. Aj kapitalistická ideológia stotožňuje blahobyt s ekonomickým maximom. To je, samozrejme, redukcia. Cornelius Castoriadis tu vidí imaginárny význam kapitalizmu, ako pudenie po neohraničenom rozširovaní „racionálnej kontroly“. Predovšetkým sa kapitalizmus rozvíja v spoločnosti, v ktorej je od začiatku prítomný konflikt ako spochybnenie existujúceho poriadku. V súčasnosti sa takmer nespochybniteľne tvrdí, že dnešný kurz je nevyhnutný. Takže diskutovať v takejto atmosfére o racionalite je zbytočné. Kapitalizmu sa môže dariť stále lepšie, až nám padne nebo nad hlavou, dodáva Castoriadis (<http://www.sok.bz>).

Literatúra:

- [1] BORRADORI, G.: *Filosofie v době teroru*. Praha, Karolinum 2005.
- [2] BURKE, P.: *Společnost a vědění. Od Gutenberga k Diderotovi*. Praha, Nakladatelství Karolinum 2007.
- [3] BYSTRICKÝ, J.: *Elektronická kultura a medialita*. Praha, Na ochoze 2007.
- [4] ČERNÍK, V., VICENÍK, J., VIŠŇOVSKÝ, E.: *Historické typy racionality*. Bratislava, IRIS 1997.
- [5] DAHRENDORF R.: *Pokoušení nesvobody*. Vyšehradská H&H. 2008.
- [6] FUKUYAMA, F.: *Budování státu*. Praha, Alfa Publishing 2004.
- [7] GEERTZ, C.: *Interpretace kultur*. Praha, SLON 2000.
- [8] GELLNER, E.: *Rozum a kultura. Historická úloha racionality a racionalismu*. Brno, CDK 1999.
- [9] KEYNES, J. M.: *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1963.
- [10] KŘEN, J.: *Dvě století střední Evropy*. Praha, Argo 2005.
- [11] NEGRI, A.: *Political Descartes: Reason, Ideology and Bourgeois Project*. London, New York Verso 2007.
- [12] MOJSEJEV, N.: *Sovremennij racionalizm*. Moskva. Ekologo-politologičeskij universitet. 1995
- [13] NOVOSÁD, F.: *Alchymia dejín*. Bratislava, IRIS 2004.
- [14] PRIGOGINE, I.: *From Being to Becoming: time and complexity in the physical sciences*. W. H. Freeman and company, San Francisco 1980.
- [15] PRIGOGINE, I., STENGERSOVÁ, I.: *Nová aliance*. In: *Pokroky matematiky, fyziky & astromomie 4,5/1984*.
- [16] *Problém rekonstrukcie sociálnych a humanitných vied*. Ed. Černík, V., Viceník, J. Bratislava, IRIS 2004.
- [17] RAMONET, I.: *Tyranie médií*. Praha, Mladá fronta 2003.

- [18] RÖD, W.: *Novověká filosofie II. Od Newtona po Rousseaua*. Praha, Oikoymenh 2004.
- [19] SEDOVÁ, T., CHOVANCOVÁ, J.: *Filozofické základy sociálnej práce*. I. zväzok. Vysoká škola Sládkovičovo, s.r.o., 2007.
- [20] SEIDLER, G.L.: *Predmarxistické politické myslenie*. Bratislava, Pravda 1980.
- [21] SUK, J.: *Dějiny českých zemí*. Praha, Karolinum 2008.
- [22] TOULMIN, S.: *Human Understanding*. Princeton, New Jersey 1972.
- [23] TŘEŠTÍK, D.: *Češi a dějiny v postmoderním očistci*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2005.
- [24] VAN DOREN, Ch.: *The Idea of Progress*. Frederick A. Praeger, NewYork, Washington, London, Publishers Inc. 1967.
- [25] WALLERSTEIN, I.: *Kam směřují sociální vědy*. Praha, SLON 1998.
- [26] WEINBERG, S.: *Snění o finální teorii*. Praha, Hynek.
- [27] WHITEHEAD, A.N.: *Dobrodružství ideí*. Praha, Oikúmené 2000.

http://www.multiweb.cz/hawkmoon/hore_z_hojnosti.htm

http://www.dni.gov/nic/NIC_2025_project.html

http://www.sok.bz/index.php?option=com_content&task=view&id=64&Itemid=28